

İHYA

İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi
International Journal of Islamic Studies

DOZY'NİN HZ. PEYGAMBER VE HADİSLERE DAİR BAZI İDDİALARINA İSMAİL FENNİ ERTUĞRUL'UN CEVAPLARI

ISMAİL FENNİ ERTUGRUL'S REPLIES TO DOZY'S CLAIMS ABOUT PROPHET MUHAMMAD AND HADITHS

Fatih ÇİMEN

Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı,
fatihcimen77@gmail.com, orcid.org/0000-0002-6098-3374

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received: 13 Kasım 2020 / 13 November 2020
Kabul Tarihi / Accepted: 20 Aralık 2020 / 20 December 2020
Yayın Tarihi / Published: 15 Ocak 2021 / 15 January 2021
Yayın Sezonu / Pub Date Season: Ocak-Bahar / January – Spring 2021
Cilt / Volume: 7, Sayı / Issue: 1, Sayfa / Pages: 225-242.

Cite as / Atıf: Çimen, Fatih. “Dozy'nin Hz. Peygamber ve Hadislere Dair Bazı İddialarına İsmail Fenni Ertuğrul'un Cevapları [İsmail Fenni Ertugrul's Replies to Dozy's Claims About Prophet Muhammad And Hadiths]”. İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi- İhya International of Islamic Studies 7/1 (Ocak/January 2021), 225-242.

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Öz

"Essaisurl Histoiredel Islamisme" Hollandalı oryantalist Pieter Anne Dozy (1820-1883) tarafından yazılmıştır. Kitap, Kuran, vahiy, peygamberlik ve hadislerle ilgili bazı konular ile İslam tarihinde meydana gelen bir takım olayları incelemektedir. Eser, Abdullah Cevdet tarafından Tarih-i İslamiyet adıyla Türkçeye çevrildikten sonra bazı entelektüellerin dikkatini çekmiş ve geç Osmanlı dönemi entelektüelleri tarafından pek çok reddiye yazılmıştır. Bunlardan hadislerle ilgili iddiaları içeren ilk çalışma "İzâle-i Şükûk" adı altında İsmail Fenni Ertuğrul tarafından yapılmıştır. Ertuğrul, çalışmasında Dozy'nin söz konusu eserlerindeki sünnet ve hadislerle ilgili iddialarına yanıt vermiştir. Bu çalışmada, Dozy'nin iddiaları ve Ertuğrul'un cevapları incelenerek, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemindeki oryantalistlerin iddialarına ilişkin ilk çalışmaların mahiyeti hakkında tespitler elde edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dozy, İsmail Fenni, Hadis, Peygamber, İddia

Abstract

"Essaisurl Histoiredel Islamisme" was written by the Dutch orientalist Pieter Anne Dozy (1820-1883). The book examines some issues related to the Qur'an, revelation, prophethood and hadiths along with some events that took place in the history of Islam. The book was translated by Abdullah Cevdet to Turkish with the name of Tarih-i İslamiyet. The book attracted some intellectuals' attention and a lot of refutations were written by the late ottoman period's intellectual. Among these, the first study, which includes claims about hadiths, was made by İsmail Fenni Ertugrul under the name "İzâle-i Şükûk". In his study, Ertugrul gave the answers to the Dozy's claims regarding the sunnah and hadiths in his work in question. In this study, It was attempted to obtain determinations about the nature of the first studies on the claims of orientalist in the last period of the Ottoman Empire by examined the claims' of Dozy and the answers of Ertugrul.

Keywords: Dozy, İsmail Fenni, Hadith, Prophet, Claim

Extended Abstract

18th century, which corresponds to the last period of the Ottoman Empire, is also a period when orientalist studies started to be published in Ottoman lands. In this context, it can be said that the Dutch orientalist Dozy's *Tarih-i İslâmiyet*, which was translated into Turkish by Abdullah Cevdet, is the first of these works. In addition, it is stated that this work is the first translated work in the Ottoman religious field that confronts widespread social opposition and the critique tradition towards anti-religious studies started with the publication of this work. Moreover, it was emphasized by the intellectuals of that period that madrasahs should be reformed in a way that would give serious replies to such criticisms, with the idea that such studies would continue.

About a year after Dozy's aforesaid work's translation into Turkish in 1908, reply-style articles were begun to be written regarding both the work in question and Abdullah Cevdet's statements in favor of Dozy in the introduction of the translation. The first published works are letters and articles against Abdullah Cevdet's explanations in general. This situation gives the impression that the works of orientalists in the last period of the Ottoman Empire were ignored or not addressed by both madrasah scholars as well as intellectuals. In addition, when we look at the names who wrote the foremost replies to the orientalist claims in this period, it is noteworthy that generally they were persons who had specialization in philosophy and language.

The first and fundamental reply to Dozy's aforementioned work was made by Manastırlı İsmail Hakkı with an independent work entitled *Hakk ve Hakikat*. The second independent reply is the work titled *İzâle-i Şükûk*, written by İsmail Fennî Ertuğrul. In order to determine the nature of the studies against the claims of the Orientalists towards the religion and sources of Islam, carried out in the last period of the Ottoman Empire, the replies of the period are important. Here, one of the first and most essential of these works is İsmail Fennî Ertuğrul's *İzâle-i Şükûk*. In this article, by examining Ertuğrul's replies to Dozy's claims about the Prophet, Sunnah and hadiths in his work in question, it was attempted to determine the nature of the first studies against the claims of orientalists regarding hadiths in the late Ottoman period.

In the introduction of his work, Ertuğrul states that he read the French translation of Dozy's book in question, saw that its content was full of allegations for malicious purposes, but he discarded the book by assigning the replies to eminent scholars. However, he later realized that Dozy's allegations caused a turmoil in the society and decided to write his work. Ertuğrul wrote *İzâle-i Şükûk* especially in order to prevent people, who are influenced by Dozy's work against the religion of Islam and Abdullah Cevdet's work translated as *Tarih-i İslamiyyet*, who were not competent in faith having wrong ideas with regard to faith and to prevent is reflections. In addition to some important events that took place in the history of Islam the author replies to some claims about the Quran, revelation, prophethood, personality of the Prophet, and hadiths. *İzâle-i Şükûk* is one of the first independent studies that is written in the book format as a reply to the claims of orientalists in the last period of the Ottoman Empire; and it is the first work which replies Dozy's claims about hadiths.

Since the author has a good knowledge of French and English, he also analyzed different studies of Western researchers and used their positive findings against Dozy in his work. *İzâle-i Şükûk* includes responses to Dozy's claims about Quran, revelation, prophethood, personality of the Prophet. Although there is no separate section on hadith issues in the work, some hadith issues and narrations are dealt with whenever necessary. In this context, Ertuğrul did not mention all of Dozy's claims regarding the hadith. He replies to some accusations against the personality of the Prophet together with the criticisms against hadiths and Mubaddiths by researchers in Europe, the Prophet Muhammad's ascension, miracle, narrations about Garânik event, criticism of texts, and a limited number of topics in hadith methodology such as authentic and fabricated hadiths.

Ertuğrul's work is far from being academic because it is written for those who do not have sufficient knowledge in terms of faith. As a matter of fact, the use of resources in the work is very limited. However, as a prominent name in the field of philosophy and poetry, Ertuğrul's successful logical inferences about Dozy's claims regarding hadiths and The Prophet, interpretation of the verses and hadiths on the subject, and his foundation of the reply by mentioning upon the disagreements between the narrations is remarkable. Finally, when we consider Ertuğrul's works and others' studies together, it can be said that works against Orientalists' claims about hadiths are very limited and have an unacademic nature.

GİRİŞ

XVIII. yüzyılla birlikte başlayan Batı'nın askeri ve siyasi alandaki üstünlüğü önce bilim alanında ardından da fikir ve düşünce sahasında etkisini göstermeye başlamıştır. Nihayetinde dîni bilginin gerçekliği tartışmaya açılmış ve bilimsel bilgi ön plana çıkmıştır. Bu bağlamda kutsal kitaplar ve buna dair bilgiler tarih ve hermönetik gibi bazı yöntemler kullanılmak suretiyle tenkit edilmiştir. Batılı araştırmacıların dîni alanda yaptıkları bu çalışmalar kendi kutsal kitapları ile sınırlı kalmamış, İslam dini ve kaynakları üzerinde de aynı metotlar kullanılarak eleştirel eserler telif edilmiştir. Bu çalışmalar, zaman içerisinde bazı aydınlar tarafından Türkçe'ye de çevrilerek muhtevalarının Müslümanlar tarafından tanınması sağlanmıştır.

Osmanlı'nın son dönemine tekabül eden XIX. yüzyıl, aynı zamanda oryantalist çalışmaların Osmanlı topraklarında neşredilmeye başladığı bir dönemdir. Bu meyanda Hollandalı oryantalist Dozy'nin (ö. 1883) Abdullah Cevdet (ö. 1932) tarafından Türkçe'ye çevrilen *Tarih-i İslâmiye*'inin söz konusu eserlerin ilki olduğu söylenebilir. Ayrıca bu eserin Osmanlı'da dini alanda geniş çaplı toplumsal muhalefeti göze alan ilk tercüme eser olduğu ve bu eserin neşriyle birlikte din karşıtı çalışmalara yönelik tenkit geleneğinin de başladığı ifade edilmektedir. Dahası o dönem aydınlar tarafından, bu gibi çalışmaların devamının geleceği düşüncesiyle medreselerin bu tür eleştirilere ciddi cevaplar verecek şekilde ıslah edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.¹

Oryantalistlerin İslam dini ve kaynaklarına yönelik iddialarına karşı Osmanlı son döneminde yapılan çalışmaların mahiyetini tespit edebilmek için dönemin reddiye tarzı çalışmaları önem taşımaktadır. Bu çalışmaların ilk ve esaslı olanlarından biri de İsmail Fennî Ertuğrul'un (ö. 1946) *İzâle-i Şükûk* adlı eseridir. Aşağıda Ertuğrul'un cevaplarına geçmeden önce ilk olarak Dozy ve eseri hakkında kısa bilgiler aktarılacak, ardından Osmanlı son döneminde oryantalistlerin iddialarına reddiye bağlamında yapılan bazı çalışmalar zikredilecek daha sonra da İsmail Fennî ve *İzâle-i Şükûk* adlı eserinden kısaca bahsedilecektir.

1. Dozy ve *Tarih-i İslamiye*'i

1820 yılında Hollanda'nın Leiden şehrinde dünyaya gelen ve Protestan bir aileye mensup olan Anne Dozy, daha öğrenciliği devam ederken hocası Weijers'in tavsiyesi ile Şark tarihi üzerinde çalışmalar yapmaya başlamış ve bu alanda çeşitli eserler yazmıştır. 1861-1867 yılları arasında Doğu dilleri kürsüsünde görev alan Dozy, çeşitli ülkelerde birçok tarih akademisinin üyeliğini de yürütmüştür.² Araştırmacılar onun dinlerin yeniden yorumlanması konusunda Goldziher (ö. 1921) ve Yahudi modernist Abraham Geiger'in (ö. 1874)

¹ Bk. İbrahim Hatiboğlu, "Osmanlı Aydınlarınca Dozy'nin *Tarih-i İslamiye*'ine Yöneltilen Tenkitler", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sayı: 3 (1999), 200.

² Mehmet, Özdemir, "Dozy", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/515.

fikirlerinden etkilendiğini, hadisler konusunda ise onun Sprenger ve William Muir'in takipçisi olduğunu ifade etmektedir.³

Dozy, 1863 yılında İslam tarihi ile kaynaklarına dair *Essaisurl'Histoiredel'Islamisme* adıyla muhtasar bir eser kaleme almıştır. İşte bu eser, 1908 yılında Kahire'de Abdullah Cevdet tarafından *Tarih-i İslâmiyet* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir. Dozy bu eserinde İslam tarihi ve bu süreçte ortaya çıkan İsmâîlîler, Dürzîler ve Karmatîler gibi mezhepler ile birlikte din, vahiy, Hz. Peygamber, hadis ve nübüvvet ile ilgili konulara da temas etmektedir. Hz. Peygamberi toptan reddetme görüşüne sahip olduğu için eserinde Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber hakkında oldukça fazla aşağılayıcı ifade ve iftiralar bulunmaktadır. Dozy'nin eserindeki İslâm karşıtı iddiaları, o dönem gençleri olumsuz etkilemiş, pek çoğunun ruhi bunalıma girmesine neden olmuştur. Hatta olaylar, bazı tıbbiyeli öğrencilerin intihar etmelerine kadar varmıştır. Bunun ardından gelen yoğun tepkiler üzerine kitap, 17 Şubat 1910'da yasaklanmış ve toplatılmıştır.⁴

Dozy'nin yazmış olduğu söz konusu eser, özellikle Abdullah Cevdet'in Türkçe'ye tercüme etmesiyle birlikte Türkiye'deki aydınlar tarafından tanınmış ve bazı isimler tarafından gerek makale gerek müstakil eser çapında eleştirilmiştir.

2. Osmanlı Son Döneminde Dozy'nin Eserine Yapılan Bazı Tenkitler

Dozy'nin söz konusu eseri, Abdullah Cevdet tarafından Türkçe'ye çevrilerek neşredilmesinin ardından yaklaşık bir yıl sonra gazete ve dergilerde kısa makaleler, daha sonraları da müstakil çalışmalar ile tenkit edilmiştir. Bu çalışmaların bazıları şunlardır:

1. M. Nuri Dücani, "Ma'hüd Tarih-i İslamiyet'e Dair".⁵
2. Ferid Kam, "Tarih-i İslâmiyet'e Dair"⁶
3. Ferid Kam, "Ma'hüd Tarih-i İslâmiyet'in En Mühim Noktası Hakkında Bir iki Söz"⁷
4. İbrahim Alaeddin, "Evrak-ı Varide"⁸
5. Nazmi, "Ebü'z-Ziya Tefvik Efendi'ye"⁹
6. M. Akif Ersoy, "Ebü'z-Ziya Tefvik Efendi'ye"¹⁰

³ İbrahim Hatiboğlu, Dozy'nin eserlerinde sık sık bu isimlere atıflarda bulunduğunu ifade etmektedir. Bk. İbrahim Hatiboğlu, "Osmanlı Aydınlarınca Dozy'nin Tarih-i İslamiyet'ine Yöneltilen Tenkitler", 201.

⁴ Mehmet, Özdemir, "Dozy", 9/515. Dozy'nin hayatı ve eserleri için ayrıca bk. Abdülhamit Kırıcı, *Reinbart Dozy'nin Tarih-i İslamiyet Adlı Eserinde Hz. Peygamber Dönemi*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi, 2014).

⁵ *Sırat-ı Müstakim Dergisi*, 3/74, (1325), 346.

⁶ *Sırat-ı Müstakim Dergisi*, 3/75, (1328), 357-361.

⁷ *Sırat-ı Müstakim Dergisi*, 3/78, (1328), 411-413.

⁸ *Sırat-ı Müstakim Dergisi*, 3/77, (1325), 394-395.

⁹ *Sırat-ı Müstakim Dergisi*, 3/78, (1325), 410.

¹⁰ *Sırat-ı Müstakim Dergisi*, 3/78, (1326), 409-410.

<http://dergipark.gov.tr/ihya>

ISSN: 2149-2344 / E-ISSN: 2149-2344

7. Sırat-ı Müstakim Dergisi, “Tarih-i İslamiyyet Eser-i Ma’hüduna Ebü’z-Ziya Tevfık Efendi’nin Yazdıkları Takriz Hakkında Tetkikat”¹¹
8. Ödemişli M. Refik, “Ma’hüd Tarih-i İslamiyyet’e Dair”¹²
9. Midhat Cemal, “Rezil bir Eserin Müellif-i Mechül ve Mel’ûnuna”¹³
10. Darü’l-fünûn talebesi, “Edebi Cinayetler”¹⁴
11. Mustafa Sabri Efendi, “Muhterem Beyânülhak Risâle-i Diniyyesine”¹⁵
12. Nevşehirli Hayreddin, “Doktor Dozy’yi Red”¹⁶
13. Manastırlı İsmail Hakkı, *Hakk ve Hakikat*¹⁷
14. İsmail Fennî Ertuğrul, *İzâle-i Şükûk*

Yukarıda zikredilen çalışmaların bir kaçı dışında tamamı, özellikle mütercim Abdullah Cevdet’in Dozy’nin eserine yazdığı ve onu destekler mahiyetteki mukaddimesine yönelik reddiye mahiyetindedir. Bunlar içerisinde kitap tarzı müstakil olarak yapılan çalışma, İsmail Fennî Ertuğrul ile Manastırlı İsmail Hakkı’ya (ö. 1912) aittir. Ayrıca özelde Dozy’nin genelde oryantalistlerin iddialarına Osmanlı son döneminde müstakil kitap olarak yapılan reddiyelerin ilki İsmail Hakkı’nın mezkûr eseri, ikincisi de Ertuğrul’un *İzâle-i Şükûk*’udur.¹⁸

2. İsmail Fennî Ertuğrul ve *Kitâb-ı İzâle-i Şükûk*

İsmail Fennî Ertuğrul, 1855 yılında Bulgaristan’ın Tırnova kasabasında doğdu. Yirmili yaşlarda iken ülkesinin Ruslar tarafından işgal edilmesi üzerine İstanbul’a geldi ve geri kalan hayatını burada sürdürdü. Sayıştay, divan üyeliği, içişleri bakanlığı muhasebe müdürlüğü gibi birçok resmi görevlerde bulunan Ertuğrul, dürüst ve mesleğinde titiz birisi olarak tanındı. Nitekim devlet tarafından Rütbe-i ûlâ Sınıf-ı evvel (Korgenerale mukabil sivil rütbe), dördüncü mecdi ve üçüncü Osmanlı nişanı gibi paye ve nişanlara layık görüldü.

Mûsiki konusunda oldukça yetenekli olan ve birçok şiir ve marş besteleyen Ertuğrul, 1908 yılında emekli olmuş, bundan sonraki vakitlerini daha önce başladığı eserlerini tamamlamaya ve felsefî çalışmalara hasretmiştir. Tefsir, hadis, fıkıh, tasavvuf, edebiyat, felsefe, tarih, ekonomi ve lügat ilimleriyle alakalı Arapça, Farsça, Fransızca ve İngilizce eserlerden teşekkül eden 9050 ciltlik zengin kitaplığını Beyazıt Kitaplığına bağışlamıştır. Sade ve gösterişsiz bir hayat süren Ertuğrul, 29 Ocak 1946’da İstanbul’da vefat etmiştir. Ertuğrul,

¹¹ *Sırat-ı Müstakim Dergisi*, 4/79, (1326), 10-18,

¹² *Sırat-ı Müstakim Dergisi*, 3/73, (1325), 328.

¹³ *Sırat-ı Müstakim Dergisi*, 4/89, (1328), 198-199.

¹⁴ *Sırat-ı Müstakim Dergisi*, 4/89, (1326), 198

¹⁵ *Beyanüllhak Dergisi*, 2/49, (1328), 104 7-1048.

¹⁶ *Beyanüllhak Dergisi*, 7/170, (1328), 2992-2995

¹⁷ Salih Sabri Yavuz, “Manastırlı İsmail Hakkı”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/ 563-564.

¹⁸ Dozy’nin eserine yapılan bu çalışmaların ayrıntıları için bk. İbrahim Hatiboğlu, “Osmanlı Aydınlarının Dozy’nin Tarih-i İslamiyyet’ine Yöneltilen Tenkitler”, 197-213

felsefe, maliye ve şiir alanlarında çalışmalar yaptığı gibi dönemin bazı aydınlarının İslamiyet'in aleyhinde yapılan neşirlerine de kayıtsız kalmamış ve bunlara reddiye sadedinde eserler kaleme almıştır. *İzâle-i Şükûk* adlı kitabı da bu amaca matuf olarak yazmış olduğu eserdir.¹⁹

Ertuğrul, eserin mukaddimesinde Dozy'nin söz konusu kitabının Fransızcaya yapılan tercümesini okuduğunu, muhtevasının kötü amaçlara matuf iddialarla dolu olduğunu gördüğünü ancak bunlara yapılacak reddiyeleri kıymetli âlimlere havale ederek kitabı bir kenara attığını ifade etmektedir. Ancak daha sonraları Dozy'nin iddialarının toplum arasında kargaşaya sebep olduğunu fark etmiş ve mezkûr eserini yazmaya karar vermiştir. Ertuğrul, *İzâle-i Şükûk* adlı eserini özellikle inanç konusunda yetkinlik kazanamamış kimselerin Dozy'nin İslam dini aleyhine yazdığı ve Abdullah Cevdet'in *Tarih-i İslamiyyet* adıyla tercüme ettiği eserinden etkilenerek itikadi açıdan yanlış fikirlere sahip olmalarını önlemek ve bunun yansımalarına engel olmak amacıyla reddiye olarak yazmıştır.²⁰ Müellif söz konusu eserinde, İslâm tarihinde meydana gelen bazı önemli olaylar yanında, Kur'ân, vahiy, nübüvvet, Hz. Peygamber'in şahsı ve hadislerle ilgili Dozy'nin ileri sürdüğü bazı iddialara da cevaplar vermektedir. Ertuğrul söz konusu eserinde iyi derecede Fransızca ve İngilizce bilmesinin avantajıyla gayr-i müslim araştırmacıların Dozy'nin iddialarına reddiye olabilecek görüşlerinden de istifade etmektedir.²¹ *İzâle-i Şükûk*, Osmanlı son döneminde oryantalistlerin iddialarına reddiye olarak kitap tarzı yapılan müstakil çalışmaların ilklerindedir. Ayrıca eser, Dozy'nin hadislerle ilgili iddialarına cevap veren ilk eser olma özelliğine sahiptir.²² Dolayısıyla söz konusu eser, Osmanlı son döneminde Oryantalistlerin Hz. Peygamber ve hadislerle ilgili iddialarına reddiye olarak yapılan çalışmaların mahiyetini görebilme açısından önem arz etmektedir.

3. Ertuğrul'un Dozy'nin İddialarına Verdiği Cevaplar

a. Hz. Peygamberde Pratiklik ve Azim Olmadığına Dair Bir İddia

Dozy, Hz. Ömer'in (r.a) Müslüman olmasının İslamiyet açısından büyük önem arz ettiğini, Hz. Peygamber'in siyasi ve askeri açıdan başarılı olmasının altında Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'in destekleri olduğunu, aksi durumda Hz. Peygamber'in başarılı olamayacağını iddia etmektedir. Dozy ayrıca Hz. Ebûbekir'in pratikliğine ve Hz. Ömer'in de azmine vurgu yaparak Hz. Peygamber'e bu açılardan zafiyet nispet etmektedir.²³

¹⁹ İsmail Fennî Ertuğrul'un hayatı ve eserleri için bk. Süleyman Hayri Bolay, "İsmail Fenni Ertuğrul (1855-1946)", *Felsefe Dünyası*, 7, (1993), 11-25; Bolay, "İsmail Fennî Ertuğrul", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 23/ 98-100.

²⁰ İsmail Fennî Ertuğrul, *Kitâb-ı İzâle-i Şükûk*, çev. Ahmet Çapku, (Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2017), 25. Çalışmada Ahmet Çapku'nun Türkçe'ye çevirdiği bu eser esas alınmıştır.

²¹ Ertuğrul, eserini yazarken Jules Barthélemy-Saint Hilaire'nin *Mahomet et le Coran (Muhammed ve Kur'ân)*, (Paris 1865) adlı eserinden yararlandığını ifade etmektedir. Bk. İsmail Fennî Ertuğrul, *Kitâb-ı İzâle-i Şükûk*, 230.

²² İbrahim Hatiboğlu, "Osmanlı Aydınlarınca Dozy'nin Tarih-i İslamiyyet'ine Yöneltilen Tenkitler", 201. Ayrıca makalemize konu olan bu eser Ahmet Çapku tarafından 2017 yılında sadeleştirilerek yayımlanmıştır. Bk. İsmail Fennî Ertuğrul, *Kitâb-ı İzâle-i Şükûk*, çev. Ahmet Çapku, (Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2017).

²³ İsmail Fennî Ertuğrul, *Kitâb-ı İzâle-i Şükûk*, 250.

<http://dergipark.gov.tr/ihya>

İsmail Fenni Ertuğrul, Dozy'nin yukarıda aktardığımız iddialarına hem mantıksal çıkarımlarla hem de vakiadan hareketle cevaplar vermektedir. Ertuğrul, Dozy'nin Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer hakkında söylediği azimli ve pratik olduklarına dair tespitlerinin yerinde olduğunu belirttikten sonra, Hz. Peygamber için ileri sürülen aksi iddianın doğru olmadığını ifade etmektedir. Zira sahabilerin hepsi Hz. Peygamberin emriyle hareket etmektedir. Ayrıca pratiklik ve azmin sadece bazı memurlarda bulunması durumunda bunun devletin bütün faaliyetlerine menfi yönde tesir edeceği açıktır. Oysa böyle bir durum gerçekleşmiş değildir.

İlahî vahiy ile hareket eden bir zatın esasen tecrübe ile maharet kazanmasına asla ihtiyacı olmadığını belirten Ertuğrul, Fransız yazar Barthelemy Saint Hilaire'nin (ö. 1895) Hz. Peygamber hakkındaki tespitini Dozy'nin iddiasına cevap olarak aktarmaktadır. Hilaire, Hz. Peygamber'in kendisine savaş taktiği verecek bir hocasının olmadığını, askeri başarıları dehası sayesinde kazandığını ve din kurucusu olan kişilerin başarılarının Allah tarafından gerçekleştirildiğini söylemektedir. Örneğin Hz. Peygamber Uhud savaşında düşmanın hücum etme ihtimali bulunan bir tepeye elli okçu yerleştirmiş ve galibiyet durumunda dahi talimat gelmedikçe yerlerinden ayrılmamalarını emretmiştir. Nihayetinde okçuların emri yerine getirmemeleri savaşın seyrini müspetten menfiye çevirmiştir. Hz. Peygamber'in bu durumu önceden fark edip tedbir almış olması, onun pratikliğine en güzel örneklerden birisidir. Ertuğrul'a göre bu taktiği ona öğreten ilahi vahyin kendisidir. Dolayısıyla böyle bir zatın tecrübeye ihtiyacı da bulunmamaktadır.

Ertuğrul, Dozy'nin Hz. Peygamberin azim konusunda ileri sürdüğü asılsız iddiasına yönelik olarak da bu konuda en güzel örneğin Hz. Peygamberin amcası Ebû Tâlib'e verdiği cevap olduğunu ifade etmektedir. Kureyş'in ileri gelenleri Ebû Tâlib'e gelerek yeğenin risalet iddiasında devam etmesi durumunda bu işin savaşla neticeleneceğini, Hz. Peygamber'e bu işten vaz geçmesi için ona nasihat etmesini Ebû Tâlib'den istemişlerdir. Ebû Tâlib, Hz. Peygambere durumu arz ettiğinde o, "Amca! Allah'a yemin ederim ki onlar güneşi sağ elime, ayı sol elime koysalar yine de tebliğ işinden vaz geçmem" demiştir.²⁴ İşte bu olay Ertuğrul'a göre Hz. Peygamberin azminin derecesini anlamak için yeterlidir.²⁵

b. Garânîk Olayı

Garânîk hadisesi, Hz. Peygamber'in Mekke'li müşriklerle konuştuğu ve onlara Necm suresini okuduğu bir ortamda Lât, Uzza ve Menât adlı üç putun isimlerinin zikredildiği ayetlerden sonra şeytanın telkini ile onlara ayet meyanında vahiy olmayan ve müşriklerin putlarına övgü içeren bir takım kelimeler söylediği, daha sonra Cebrâil (a.s.)'in ikazıyla bu durumun tashih edildiği ve Necm sûresi 19-20, İsrâ 73-74 ile Hac sûresi 52-54. ayetlerin inzali

²⁴ Muhammed b. İshâk b. Yesâr, *Sîretü İbn İshâk*, thk. Muhammed Hamidullah, (Rabat: Ma'hedü'd-dirâsât, ts.), II/135; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir et- Taberî, *Târîhu'l-ümmem ve'r-rusül ve'l-mülûk*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1407/1986), I/ 545.

²⁵ İsmail Fenni Ertuğrul, *Kitâb-ı İzâle-i Şühûk*, 250, 251.

bağlamında tartışmalara konu olan bir olaydır.²⁶ Sözü edilen bu hadise, İslam'ın temel esaslarını sarsmak, Hz. Peygamber'in korunmuşluğuna gölge düşürmek ve buradan hareketle vahyin mahiyetini tartışmaya açmak için özellikle müsteşrikler tarafından istismar edilen bir meseledir. Dozy'nin konuyla ilgili iddiaları ve Ertuğrul'un ona verdiği cevapları aktarmadan önce vukuu iddia edilen Garânîk olayını kısaca açıklamak yerinde olacaktır.

Garânîk olayının ilk geçtiği kaynak İbn İshâk'ın (ö. 151/768) *Sîre*'idir. Ancak bu eserde Garânîk kelimesi geçmemekte, olayın ayrıntılarından bahsedilmemektedir.²⁷ Hadisenin tafsilatlı olarak anlatımı daha sonraki dönemlerde kaleme alınan Vâkıdî (ö. 207/823) ve İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) eserlerinde geçmektedir. Söz konusu kaynaklarda Garânîk olayının kısaca şöyle gerçekleştiği iddia edilmektedir:

Hz. Peygamber, risalet görevinin ilk dönemlerinde kavminin karşı gelmesi üzerine, onları kötileyen ayetler yerine İslâm'a ısındıracak ayetlerin gelmesini temenni etmektedir. Bir gün müşriklerle bu düşünceler içerisinde konuşurken Hz. Peygamber Necm sûresinden ayetler okumaya başlamış, 19 ve 20. ayetlere geldiğinde şeytan sanki ayetlerin devamı imiş gibi "İşte onlar ulu kuğulardır (garânîk), şüphesiz ki şefaatleri umulmaktadır" sözlerini Hz. Peygamber'e ilkâ etmiş ve böylece Hz. Peygamber bu metni ayetin devamı niteliğinde okumuştur. Hz. Peygamber daha sonra sûrenin sonundaki secde ayetinden kaynaklı olarak secdeye varmış, bunu gören müşrikler de Hz. Peygamber'in putları için kullandıkları "Garânîk" kelimesini zikretmesinden dolayı sevinmişler ve Hz. Peygamberle birlikte secde etmişlerdir. Müşrikler Hz. Peygamberin kendi putlarını kabul ettiği düşüncesiyle memnuniyetlerini göstermişler, ancak bu durumdan son derece üzüntü duyan Hz. Peygamber derhal evine dönmüştür. Bir müddet sonra Cebrâil, Hz. Peygamber'e gelerek söylediği metnin ayet olmadığını, kendisine böyle bir ayetin vahyedilmediğini söylemiştir. Bu olay üzerine İsrâ sûresinin ilgili şu ayetleri inzal olmuştur:

*"Onlar, başka bir vahiy uydurup bize isnat etmen için neredeyse seni vahyettiklerimizden saptıracaklardı ve ancak o takdirde seni samimi dost edineceklerdi. Eğer sana sebat vermemiş olsaydık neredeyse onlara biraz meyledecektin."*²⁸

Daha sonra müşriklerin Hz. Peygamber'le birlikte secde ettiği haberi yayılınca Habeşistan'daki Müslümanlar müşriklerin İslâmiyet'e girdiklerini zannetmişler, hatta bazıları

²⁶ "Gördünüz değil mi (âciz durumdaki) Lât'ı, Uzâ'ı ve üçüncüsü olan diğerini, Menât'ı?" (Necm 53/19-20); "O putperestler, sana vahyettiklerimizden başka şeyleri yalan yere bize yamayasın diye neredeyse seni ayartıp ondan saptıracaklar, işte o zaman seni kendilerine dost sayacaklardı. Hatta seni yerinde sağlam tutmasaydık neredeyse -biraz da olsa- onlara kayacaktın!" (İsrâ 17/73-74); "Senden önce hiçbir resul ve nebî göndermedik ki, o bir temennide bulunduğu anda şeytan ille de onun arzularına bir şeyler katmaya kalkışmasın. Fakat Allah şeytanın katmaya çalıştığını iptal eder. Sonra Allah kendi âyetlerini (onun kalbine) sağlam olarak yerleştirir. Allah bakıyla bilmekte, hikmetle yönetmektedir. Bunu Allah, şeytanın kattığını kalplerinde hastalık bulunanlar ve yürekleri katılmış olanlar için sınama vesilesi kılma için yapar. Şüphesiz zulimler derin bir ayrılığa düşmüşlerdir. Bu bir de, kendilerine ilim verilenlerin, onun rabbın tarafından gelmiş kesin gerçek olduğunu anlamaları, ona iman etmeleri ve böylece bütün kalpleriyle ona bağlanmaları için yapar. Mubakkak ki Allah iman edenleri dosdoğru bir yola iletir. (Hac 22/52-54).

²⁷ İbn İshâk, *Sîre*, II, 157.

²⁸ İsrâ 17/73-74

<http://dergipark.gov.tr/ihya>

ISSN: 2149-2344 / E-ISSN: 2149-2344

Mekke'ye geri dönmüşlerdir. Bu hadise kaynaklara, Hz. Peygamber'in iddia edilen aktarımındaki Garânîk kelimesine nispetle “Garânîk olayı” olarak geçmiştir.²⁹

Dozy, müşriklerin Hz. Peygamber'den kendisini ilahi bir peygamber olarak tanımasını karşılığında kendi putlarını kabul etmesini istediklerini söylemiştir. Hz. Peygamber de müşriklerin bu teklifini kabul etmiş ve bunu teyit etme adına da “Gördünüz değil mi (âciz durumdaki) Lât'ı, Uzzâ'yı ve üçüncüsü olan diğerini, Menât'ı? İşte onlar ulu kuğulardır (garânîk), şüphesiz ki şefaati umulmaktadır” şeklindeki ayet olduğunu iddia ettiği cümleleri sarf etmiştir. Dozy'e göre Hz. Peygamber, vicdani kanaatini feda etmek ve dinin temel prensibini inkâr etmek suretiyle kendisinin bütün Mekke halkı tarafından peygamber olarak kabul edilme başarısını elde etmiş ancak daha sonra bu durumdan pişmanlık duymuş, ardından Cebrâil kendisine gelerek ikaz etmiş ve nihayetinde Hz. Peygamber sözlerini geri almıştır. Dozy ayrıca, bu olay ile Hz. Peygamber'in pişmanlığı arasında belli bir müddetin geçtiğini, zira bu olayın Habeşistan'da duyulduğunu ve bazı Müslümanların geri döndüğünü ifade etmektedir.³⁰

Ertuğrul, Dozy'nin söz konusu iddialarına geçmeden önce olay hakkında müfessirlerin aktardığı rivayetlerdeki ihtilaflara dikkat çekmektedir. Zira bazıları Hz. Peygamber'in “garânîk” gibi kelimeleri namazda, bazıları kavminin bir meclisinde, bir kısım kimseler de uyku esnasında söylediğini ifade etmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber, mutadları gereği her ayeti bitirdiğinde duraklardı. Söz konusu kelimelerin bu duraklama esnasında şeytan tarafından söylendiğini savunanlar da bulunmaktadır. Ertuğrul ikinci olarak garânîk olayı hakkındaki rivayetlerin bazı âlimler tarafından güçlü delillerle uydurma olduğunun tespit edildiğine vurgu yapmaktadır. Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210), İbn Kesîr (ö. 774/1373), Ebu's-Suûd (ö. 982/1574), Kâdı İyâz (ö. 544/1149) ve Sıddık Hân (ö. 1307/1890) bunlardandır.³¹ Ertuğrul eserinde garânîk olayının uydurma olduğu üzerinde yoğunlaşmakta, Fahreddin er-Râzî ve Kâdı İyâz'ın bu bağlamda ortaya koydukları delilleri tadat etmektedir.

Ertuğrul'a göre gerçekleşmesi durumunda bu olayın gerek müşrikler gerek Müslümanlar arasında yansımaları olması gerekirdi. Oysa bu olayı müşriklerin kendi lehlerine kullandığına veya Müslümanların bu olaydan etkilenerek dinlerinden vaz geçtiğine dair herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Kaldı ki Hudeybiye anlaşmasında Kâbe'nin tavafı bir dahaki seneye ertelenmesinden dolayı hatırları kırılan sahabenin itaat dairesinden çıkması gibi bir durum söz konusu olmuştu. Dolayısıyla bu olayın gerçekleşmiş olması halinde iman edenlerin çoğunun dinden çıkması gerekirdi ki böyle bir durum yaşanmamıştır. Ertuğrul,

²⁹ Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Tâhâ, (Beirut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1410/1990), I/160; İsmail Fennî Ertuğrul, *Kitâb-ı İzzâle-i Şükûk*, 254. Ayrıca bk. İhsan Arslan, “Hz. Peygamber'e Atılan İftira: Garânîk Olayı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, XI/56 (2018), 885-904

³⁰ İsmail Fennî Ertuğrul, *Kitâb-ı İzzâle-i Şükûk*, 252, 253.

³¹ Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl, İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Muhammed Hüseyin, (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1419/1998), 5: 387; Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn er-Râzî, *Mefââtibu'l-ğayb*, (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420/1999), 23: 237 vd.

sadece bunu dikkate almanın bile, olayla ilgili rivayetlerin uydurma olduğunu anlamaya kâfi geldiğini ifade etmiştir.³²

Ertuğrul, yukarıda özet olarak aktardığımız delilleri zikrettikten sonra yine bu olay bağlamında inzal olduğu rivayet edilen “Senden önce hiçbir resul ve nebî göndermedik ki, o bir temennide bulunduğu şeytan ile de onun arzularına bir şeyler katmaya kalkışmasın. Fakat Allah şeytanın katmaya çalıştığını iptal eder...” ayetinde geçen “temenni” kelimesinin anlamı üzerinde durmaktadır.³³ O, söz konusu temenni ile sonraki ayetlerde ifade edilen ve bu durumun kalplerinde hastalık bulunanlar için bir fitne olması arasındaki irtibatı kurmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda bir nebî bir işi temenni ve arzu ettiği vakitte şeytan onun kalbine batıl bir şey ilkâ etmekte, nebiyi layık olmayan bir şeye davet etmektedir. Allah da bu durumu ortadan kaldırarak peygamberine doğru olan yolu göstermektedir. Temenninin kuvvetli olması durumunda zihnin o şeyle fazlaca meşgul olmasından mütevellit zahir fiillerde hata ortaya çıkabilir ve bu durum peygamber hakkında inancı zayıf olanlar nazarında bir fitneye dönüşebilir. Bu durumda Ertuğrul’a göre söz konusu ayetlerin, Hz. Peygamber’in garânîk olayından dolayı yaşadığı üzüntüye teselli için inzal edildiğine dair görüşün hatalı olduğu anlaşılmaktadır.³⁴

Garânîk olayını âlimler arasında kabul edenler de bulunmaktadır. Ertuğrul’a göre bunda bazı rivayetlerin İbn Abbas kanalıyla gelmesi etkili olmuştur. Ancak İbn Abbas hicretten üç sene önce dünyaya geldiği için iddia edilen olaya şahitlik etmesi mümkün değildir. Ertuğrul ayrıca Muhammed Abduh’un (1849-1905) konuyla ilgili bir makalesinde “garânîk” kelimesinin müşriklerin putları için kullanılan isimlerin arasında yer almadığına dair tespitlerini de zikretmekte ve bunu söz konusu olayın uydurma olduğuna dair delil sadedinde nakletmektedir.³⁵

Hz. Peygamber’in, Necm sûresini okurken şeytanın kendisine müşriklerin putlarını öven cümleler ilka etmesinin ve bunları Hz. Peygamber’in söylemiş olmasının ilgili ayetler bağlamında imkân dâhilinde olabileceğini de ifade eden Ertuğrul, bunun Dozy’nin iddia ettiği gibi Hz. Peygamber’den kasten gerçekleşmesinin mümkün olmadığını belirtmektedir. Zira müşriklerin türlü suikast ve komplolarından Allah’ın korumuş olduğu bir peygamberin böyle durumlarda korunmadığını iddia etmek doğru değildir. Ertuğrul, Dozy’nin Hz. Peygamber’in Ebû Leheb’e babasının cehennemde olduğunu hayatını tehlikeye atma pahasına söylediğini naklettikten sonra, böyle birinin yine Dozy’nin iddia ettiği gibi makam uğruna ayet olmayan cümleleri ayet gibi söylemiş olmasının çelişkili bir durum arz ettiğini, dolayısıyla bunun kabul edilebilir bir iddia olmadığını ifade etmektedir. Ertuğrul, konuyla ilgili son olarak “... Bu zandır. Ben ancak sizin gibi bir beşerim. Zan, hata veya isabet eder. Ancak size Allah’ın

³² İsmail Fennî Ertuğrul, *Kitâb-ı İzâle-i Şükûk*, 255-258.

³³ Hac, 22/52.

³⁴ İsmail Fennî Ertuğrul, *Kitâb-ı İzâle-i Şükûk*, 258-259.

³⁵ İsmail Fennî Ertuğrul, *Kitâb-ı İzâle-i Şükûk*, 260; Muhammed Abduh, “Mes’eletü’l-garânîk ve tefsîru’l-âyât”, *Mecelletü’l-menâr*, 1901/1318, IV/3, 81-99.

<http://dergipark.gov.tr/ihya>

ISSN: 2149-2344 / E-ISSN: 2149-2344

dediğini söylediğim şeyi Allah demiştir. Allah üzerine kesinlikle yalan söyleyemem” hadisini aktarmak suretiyle söz konusu olayın hadislere de muâzır olduğuna dikkat çekmektedir.³⁶ Hâsılı Ertuğrul’un açıklamalarından onun, garânîk olayının uydurma olduğu görüşünde olduğu anlaşılmaktadır.³⁷

Garânîk olayı hakkındaki tartışmaları etraflıca ele almak bu makalenin amacı dışındadır.³⁸ Bununla birlikte konunun hadis alanına taalluk eden boyutuna kısaca değinmek yerinde olacaktır. Öncelikle olayın *Sabîhayn* gibi sahih hadis kaynaklarında bulunduğunu belirtmek gerekir. Ancak bu durum, ilk bakışta söz konusu hâdisenin yukarıda anlatıldığı gibi gerçekleştiği veya olayın sahih hadis kaynaklarında da siyer kitaplarında geçtiği haliyle zikredildiği düşüncesini hâsıl etmektedir. Hâlbuki gerek Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’ine gerek *Sabîhayn*’a bakıldığında olayın yukarıda siyer kaynaklarında nakledildiği şekliyle değil, sadece Hz. Peygamber’in Necm suresinin son ayetini okumasıyla birlikte kendisinin ve beraberindekilerin secdeye gittiği bağlamda konu edildiği görülmektedir.³⁹ Buhârî ayrıca Hz. Peygamberle birlikte müşriklerin de Müslümanlardan çekinerek secdeye gittiği bilgisini zikretmektedir.

İbn Kesîr, Hac sûresinin 52. Ayetini açıklarken birçok müfessirin bu ayet bağlamında Garânîk olayını zikrettiklerini ancak rivayetin bütün tariklerinin mürsel olduğunu, rivayetin sahih ve müsned bir tarikine ise rastlamadığını ifade etmektedir.⁴⁰ İbn Hacer de Buhârî’nin Necm suresinin tefsiri bölümünde naklettiği hadisi tilavet secdesi ve müşriklerin Müslümanlarla birlikte secde etmesi bağlamında açıkladıktan sonra, olayın şeytanın surenin okunması esnasında Hz. Peygamber’e musallat olması bağlamında gerçekleştiğini iddia etmenin aklen ve naklen mümkün olmadığını ifade etmekte ve olayla ilgili rivayetlerin sahih olmadığına dikkat çekmektedir.⁴¹

Ertuğrul’un yukarıdaki açıklamalarına bakıldığında onun Garânîk meselesini usûlî metoddan ziyade, tarih ilminden ve mantıkî delillerden yararlanmak suretiyle müdafaa ettiği görülmektedir. Bununla birlikte konuyu ilgili tefsirlerden araştırdığı ve hadis ilmiyle irtibatına atıfta bulunduğunu belirtmek gerekir. Ancak bunun ilmî açıdan ikna edici olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir.

c. Hadis-i Şerifler Hakkında Avrupa’da Yapılan Eleştiriler

Dozy, Müslümanlar tarafından son derece güvenilir kabul edilen bazı âlimlerin, Avrupalı eleştirmenler tarafından yalancı olduklarına dair ortaya konulan tespitlerle

³⁶ Ebû Abdullah Muhammed b. Zeyd, İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki, (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, ts.), “Ruhûn”, 15.

³⁷ İsmail Fennî Ertuğrul, *Kitâb-ı İzâle-i Şükûk*, 262-264.

³⁸ Bkz. İhsan Arslan, “Hz. Peygamber’e Atılan İftira: Garânîk Olayı”, 885-904

³⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb Arnaûd, (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1421/2001), 6: 206; Buhârî, “Tefsir” 51; Müslim “Mesâcid” 20.

⁴⁰ Ebû’l-Fidâ’ İmâdüddîn İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 5: 387.

⁴¹ Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-Bârî Şerhu Sabîbi’l-Buhârî*, (Beyrut: Dâru’l-Marife, 1379/1959), 8: 614.

İtibarlarının sarsıldığını ifade ettikten sonra, Müslüman âlimlerin imanlarına zarar verecek endişesiyle veya diğer bir ifadeyle iman alanından bilim alanına geçmeye cesaret edemedikleri için hadislerin batnî sıhhatleriyle pek alakadar olmadıklarını iddia etmektedir. O'na göre hadislerle ilgili çalışmalarda isnadlarla yetinilmemesi, hadisin zatî kıymetinin incelenmesi, sahihe benzeyip benzemediğini, güvenilir açıklamalar ile ters düşüp düşmediği, kısacası hadisin anlam bakımından da doğruluğunun gözden geçirilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte Dozy, bütün bunlara rağmen hicrî ikinci ve üçüncü asır ilim adamlarında, bugün ilmî uzmanlıkları dairesi içinde İngiliz din âlimlerinde görülmeyen bir sorgulama ve araştırma hürriyeti bulunduğunu da itiraf etmektedir.

Ertuğrul, Dozy'nin yukarıda aktardığımız iddialarına yönelik olarak öncelikle İslâm âlimlerinin hadislerin makbul olanlarını merdud olanlarından tefrik konusunda gereken her şeyi yaptıklarını, bu alanda hadis usulü ve hadis furuu ismiyle iki önemli ilim dalı ürettiklerine dikkat çekmektedir. Hadis usulü ilmi ile rivayetler ret veya kabule uygun olmaları açısından incelenmekle birlikte râviye dair haller tespit edilmektedir. Hadis furuu ilmi ise hadislerin nakli ile ilgilidir.⁴² Bu iki ilim dalı ile hadislerin sıhhat şartları ve eleştiri sebepleri detaylarıyla incelenmiş, râvilerin adaletine dair bir takım “metâin-i aşere” gibi kıstaslar geliştirilmiş, hadislerin kabul ve ret açısından kısımları belirlenmiştir. Ayrıca âlimler rivayetlerle ilgili olarak “bir hadisin akla veya nakle muhalif olması durumunda uydurma kabul edilir” şeklinde bir kural da benimsemişlerdir. Ertuğrul'a göre âlimlerin geliştirdikleri bu usul ve çalışmalar, onların hadisler konusundaki ne denli dikkat ve hassasiyet içinde olduklarını göstermeye yeterlidir.

İsmail Fennî, Dozy'nin âlimlerin hadislerin metinleriyle ilgilenmediklerine dair iddialarına cevap olarak, muhaddislerin râvilerdeki kusurlarına dair geliştirdikleri ve metâin-i aşere ismiyle bilinen hususları açıkladıktan sonra râvilerin güvenilirlik derecelerinin tespit ve tahliline dair telif edilen tabakât eserlerini, muhaddislerin hadislerin tek bir tarikiyle yetinmeyip farklı tariklerini de toplama gayretlerini, rivayetlerin sadece isnadlarının sahih olmasını yeterli görmeyip, dîni kurallara ve sahih inanca uygun olmasını şart olarak ileri sürmelerini örnek olarak zikretmektedir. Âlimler, bir rivayetin tenzih inancına, peygamberin ismet sıfatına ve dini ilkelere muhalif rivayetleri, isnadı sahih olsun olmasın reddetmişlerdir. Bu durum onların hadislerin isnadıyla meşgul oldukları kadar metniyle de ilgilendiklerini göstermektedir. Ayrıca İsmail Fennî, âlimlerin hadisler ile ilgili bütün bu çalışmalarının hayranlık verici bir durum arz ettiğini ifade etmektedir.

Ertuğrul, Dozy'nin yukarıda aktardığımız söz konusu iddialarına dair cevaplarına şöyle devam etmektedir:

“Avrupa eleştircisininin yalancı sıfatıyla itibarlarını sarstığı âlimlerin kimler olduğunu bilmiyoruz. Eleştirmen (Dozy), (haberlere dair) tenkit ve sorgulamanın İslam âlimleri tarafından yapılmış olan derecesiyle yetinmiyor, bunun daha ileri götürülmesini gerekli

⁴² Müellif hadis furuu ilmi ile muhtemelen hadislerin tahammül ve edasıyla ilgili meseleleri kastetmektedir.
<http://dergipark.gov.tr/ihya>

görüyor. İslâm'a mensup âlimler bu konuda da kendilerine düşen vazifeyi tabii olarak İslâm ilkelerine uygun olarak yapmışlardır. Eleştirmen, bundan ileri gidememelerinin sebebinin Müslümanlıklarına zarar getirmekten çekinmeleri olduğunu söylüyor. Evet, dinlerinin hak olduğuna inanan Müslümanların en seçkin işi (yapmaları gereken şey) o dini kendisine bulaşacak zararlardan koruyup kollamaktır. Avrupa âlimleri hadis-i şerifler hakkında istedikleri kadar inceleme yapabilirler. Bize din âlimlerimizin bu konuda yaptığı incelemeler yeterli gelir.”⁴³

Yukarıda açıklamaları dikkate alarak Ertuğrul'un Oryantalistlerin hadislere yönelik iddialarına sathî bir yaklaşımla karşılık verdiğini söylemek mümkündür. Ayrıca hadis ilmine dair yaptığı taksimde de kapalılık bulunmaktadır. Bununla birlikte muhaddislerin sadece senedle ilgilendikleri iddiasına verdiği cevaplar ise kısmen ikna edicidir.

d. Hadisler, Mucizeler ve Miraç

Dozy, hadislerin İslamiyet'in ilk dönemlerde yakaladığı yükselişe engel olduğunu ve İslâm'da mucizeye dair herhangi bir durumun söz konusu olmadığını belirtmektedir. Nitekim Hz. Peygamber, Kur'ân'da da açıklandığı üzere mucize iddiasında olan bir peygamber değildir. Ancak daha sonraları Araplar, İslâm'ın Arabistan sınırlarını aşması neticesinde peygamberlerinin mucizelerini hikâye eden toplumlarla tanışmışlar ve bu duruma bir tepki olarak onlar da dine mucizelerle ilgili bazı haberler ilave etmek durumunda kalmışlardır. Dozy bu açıklamasının ardından Hz. Peygamber'in de başlangıçta putperestliğin içinde olduğunu iddia etmekte ve göğsünün yarılması ile Miraç mucizelerine değinmektedir. Ona göre Müslümanlar dahi Miraç olayından şüphe duymuşlar, hatta bu durum karşısında dinden ayrılanlar dahi olmuştur. Nihayetinde Hz. Peygamber, inananlara bunun Allah'ın bir imtihanı olduğu şeklindeki ayeti söylemeye mecbur kalmıştır.⁴⁴

Ertuğrul, Dozy'nin hadislerin İslamiyet'in ilk dönemlerdeki yükselişini engellediğine dair iddiasının saçmalıklardan ibaret olduğunu, zira İslamiyet'in saadet asrında hiçbir zaman düşüşe geçmediğini, aksine sürekli başarı ve ilahi desteğe mazhar olarak kemal derecesine ulaştığını ve bunun tarihi bir gerçek olduğunu ifade ederek Dozy'nin iddialarında yanıldığını belirtmektedir.

Bazı Avrupalı yazarlar, Mekkeli müşriklerin mucize istemeleri üzerine Allah'ın mucize göstermeleri durumunda iman etmeyeceklerini ve bunun da onlar için azabın inmesi demek olduğunu belirten ayetleri Hz. Peygamber'in mucize göstermediğine dair delil olarak ileri sürmektedirler. Ertuğrul, bu durumun ümmetin azaptan korunması hikmetine matuf olarak gerçekleştiğini, bununla birlikte Hz. Peygamber'in yine de bir takım mucizeler gösterdiğini ifade etmektedir. Ertuğrul daha sonra bu iddiasına dair Kur'ân'dan Hz. Peygamberin Bedir gazasında “yüzleri kara olsun” diyerek düşmana bir avuç toprak attığı olayı anlatan “Attığın

⁴³ İsmail Fennî Ertuğrul, *Kitâb-ı İzzâle-i Şükûk*, 309-312.

⁴⁴ İsmail Fennî Ertuğrul, *Kitâb-ı İzzâle-i Şükûk*, 313.

vakitte sen atmadın lakin Allah attı”⁴⁵ gibi ayetlerle birlikte hadislerde zikredilen Hz. Peygamber’in parmaklarından suyun akması ve bundan bütün askerlerin içmesi, bir miktar hurma ile yüzlerce kişiyi doyurması gibi bir dizi ayet ve rivayeti delil olarak zikretmekte ve bu tür mucizelerin sayıca çok olduğunu ve bunların tevatür derecesinde olduklarını ifade etmektedir.⁴⁶

Dozy’nin Hz. Peygamber’in putperestliğin içinde bulunduğu dair iddiasının gerçek dışı olduğunu belirten Ertuğrul, “Seni şaşırılmış buldu da doğru yola götürdü” ayetindeki “dâl” kelimesinin dalâlette kalmış, yani putperest anlamında kullanılmasının hatalı olduğunu ifade etmektedir. Hz. Peygamber şayet putperestliğin içinde bulunmuş olsaydı, müşriklerin onu kendi putlarını kabul etmeye davet etmeleri anlamsız olurdu. Hz. Peygamber’in çocuk yaşlarda üç melek tarafından kalbinin çıkarılarak yıkanıp daha sonra tekrar yerleştirilmesinde de şaşılacak bir şey olmadığını söyleyen Ertuğrul, Miraç olayında ise isrâ kısmının ayetle sabit olduğunu, bunu inkâr edenin dinden çıkmış olacağını, miraç olayının ise haber-i âhâd ile sabit olduğundan dolayı inkâr edenin küfre değil dalaletle nispet edileceğini ifade etmektedir.

Ertuğrul miraç olayının rüyada mı yoksa ruh ile birlikte cesetle mi gerçekleştiği konusunda âlimlerin farklı görüşlerini ve olayın bazı ayrıntılarını naklettikten sonra peygamberlerin rüyalarının insanların rüyaları gibi sıradan olmadığına, nitekim Hz. İbrahim’in gördüğü rüya ile oğlunu kurban etmekle karşı karşıya kaldığına dikkat çekmektedir. Ertuğrul Miraçla ilgili son olarak Batıda insanlar arasında telepati denilen ruhani hadiseyi kabul eden Avrupalı araştırmacıların yüce bir peygamberin miracını tereddüt etmeden kabul etmeleri gerektiğine de işaret etmektedir.⁴⁷

Ertuğrul’un konuyla ilgili açıklamalarına bakıldığında, onun miraç ve mucize olayını ilgili hadislerle birlikte mantıkî ve Kur’ânî delillerle de a savunduğu görülmektedir. Ayrıca miraç ve mucizenin imkânîyetini Batı’daki bazı modern uygulamalarla karşılaştırmak suretiyle ortaya koymaya çalışması da dikkat çekmektedir.

Sonuç

Dozy, XIX. yüzyılda yaşamış, İslâm dini ve kaynakları üzerinde araştırmalar yapan ve bu alanda eserler yazan Hollandalı bir oryantalisttir. Onun, 1863 yılında İslam tarihindeki bazı olaylarla, Kur’ân, vahiy, nübüvvet ve hadislerle konu olan bazı meseleleri tenkit amacıyla yazdığı *Essaisurl’ Histoire del Islamisme* adlı eser, 1908 yılında Abdullah Cevdet tarafından *Tarih-i İslamiyet* adıyla Türkçe’ye de çevrilmiş ve böylece Osmanlı coğrafyasında da tanınmıştır. Bu tarihten yaklaşık bir yıl sonra gerek söz konusu esere gerek Abdullah Cevdet’in çevirinin mukaddimesinde Dozy’nin lehinde yaptığı açıklamalarına yönelik reddiye tarzı yazılar yazılmıştır. Bunlardan ilk neşredilenler daha ziyade mektup ve makale tarzı çalışmalar olup genelde Abdullah Cevdet’in açıklamalarına yöneliktir. Bu durum, Osmanlı’nın son

⁴⁵ Enfâl, 8/17.

⁴⁶ İsmail Fennî Ertuğrul, *Kitâb-ı İzâle-i Şükûk*, 314-318.

⁴⁷ İsmail Fennî Ertuğrul, *Kitâb-ı İzâle-i Şükûk*, 322-325.

<http://dergipark.gov.tr/ihya>

ISSN: 2149-2344 / E-ISSN: 2149-2344

döneminde oryantalistlerin çalışmalarına medrese uleması ve aydınlar tarafından ilgisiz kalındığı veya muhatap alınmadığı izlenimini doğurmaktadır. Ayrıca bu dönemde oryantalistlerin iddialarına yönelik ilk reddiyeleri kaleme alan isimlere bakıldığında genelde felsefe ve dil alanında ihtisas yapmış kimseler olması da dikkat çekicidir.

Dozy'nin mezkûr eserine yönelik ilk ve esaslı reddiye Manastırlı İsmail Hakkı tarafından *Hakk ve Hakikat* adlı müstakil bir çalışmayla yapılmıştır. İkinci müstakil reddiye ise İsmail Fennî Ertuğrul tarafından kaleme alınan *İzâle-i Şükûk* adlı eserdir. Makalemize de konu olan Ertuğrul'un bu eseri, Dozy'nin dolayısıyla da oryantalistlerin hadislerle ilgili iddialarına yönelik cevapların verildiği ilk çalışma olması açısından önemlidir. Dolayısıyla eser, Osmanlı son döneminde hadislere yönelik iddialara karşı yapılan ilk reddiyelerin mahiyetini görmek için önemli bir örnektir.

Ertuğrul, Dozy'nin eseriyle ilk karşılaştığında bir reddiye yazmak istemişse de bunun İslâmi ilimlerde mütehasıs âlimler tarafından yapılması gerektiği düşüncesiyle vaz geçmiştir. Ancak daha sonra söz konusu eserin toplum içinde meydana getirdiği infialı görmüş ve özellikle itikadi açıdan yeterli bilgiye sahip olmayan kimselerin İslâm'a aykırı fikirlere temayül etmemeleri için *İzâle-i Şükûk* adlı eserini yazmaya karar vermiştir.

Müellif, iyi derecede Fransızca ve İngilizce eğitimi aldığı için Batılı araştırmacıların farklı çalışmalarını da tahlil etmiş ve onların lehte olan tespitlerini de eserinde Dozy'ye karşı kullanmıştır. *İzâle-i Şükûk*, Dozy'nin Kur'an, vahiy, nübüvvet ve Hz. Peygamber'in şahsı gibi birtakım konulardaki iddialarına cevaplar ihtiva etmektedir. Eserde hadis konularına dair müstakil bir bölüm bulunmamakla birlikte, yeri geldikçe ve ara başlıklarla bazı hadis meseleleri ve rivayetler ele alınmaktadır. Bu bağlamda Ertuğrul, Dozy'nin hadise dair iddialarının tamamına değinmemiş, Hz. Peygamberin şahsına yöneltilen bazı ithamlarla birlikte Avrupa'daki araştırmacılar tarafından hadislere ve muhaddislere yöneltilen tenkitler, miraç, mucize ve garânîk olayı hakkındaki rivayetler ile metin tenkidi, sahih ve mevzu hadis gibi sınırlı sayıda hadis usulü konularında Dozy'nin iddialarına cevaplar vermiştir.

Ertuğrul'un eseri, toplumdaki inanç yönünden yeterli donanıma sahip olmayan kimseler için telif edildiğinden dolayı akademik olmaktan uzaktır. Nitekim eserde kaynak kullanımını oldukça sınırlıdır. Özellikle hadislere dair konularda usûli açıdan yaklaşılmamış, genelde savunmacı, sathî ve mantıkî deliller kullanmak suretiyle cevaplar verilmiştir. Bununla birlikte felsefe ve şiir alanında ön plana çıkmış bir isim olarak Ertuğrul'un, Dozy'nin gerek Hz. Peygamber gerek hadislere dair konularda ileri sürdüğü iddialarına yönelik başarılı mantıksal çıkarımlarda bulunması, ilgili konuya dair ayet ve hadislerin tevillerini yapması ve rivayetler arasındaki ihtilaflara değinmek suretiyle cevaplarını temellendirmeye çalışması da dikkat çekicidir. Son olarak Ertuğrul ve diğer isimlerin yaptıkları çalışmaları birlikte değerlendirdiğimizde, Osmanlı son döneminde oryantalistlerin hadislerle ilgili iddialarına yönelik çalışmaların oldukça sınırlı ve akademik olmayan bir mahiyet arz ettiğini söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb Arnaûd, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Alaeddin, İbrahim, "Evrak-ı Varide", *Sırat-ı Müstakim Dergisi*, 3/77, (1325), 394-395.
- Arslan, İhsan, "Hz. Peygamber'e Atılan İftira: Ğarânik Olayı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, XI/56 (2018), 885-904.
- Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstılabları Sözlüğü*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2012.
- Bolay, Süleyman Hayri "İsmail Fennî Ertuğrul", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2011, 23/ 98-100.
- Bolay, Süleyman Hayri, "İsmail Fennî Ertuğrul (1855-1946)", *Felsefe Dünyası*, 7, (1993), 11-25
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *Sabîhu'l-Buhârî*, thk. Mustafa Deybü'l-Buğâ, 6 Cilt, Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1407,71987.
- Cemal, Midhat, "Rezil bir Eserin Müellif-i Mechül ve Mel'ûnuna", *Sırat-ı Müstakim Dergisi*, 4/89, (1328), 198-199.
- Darü'l-fünûn talebesi, "Edebi Cinayetler", *Sırat-ı Müstakim Dergisi*, 4/89, (1326), 198.
- Dücani, M. Nuri, "Ma'hüd Tarih-i İslamiyyet'e Dair", *Sırat-ı Müstakim Dergisi*, 3 74, (1325), 346.
- Ersoy, M. Akif, "Ebü'z-Ziya Tevfik Efendi'ye", *Sırat-ı Müstakim Dergisi*, 3/78, (1326), 409-410.
- Ertuğrul, İsmail Fennî, *Kitâb-ı İzâle-i Şükûk*, çev. Ahmet Çapku, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2017, 25.
- Fahrüddîn er-Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl), *Mefâtîhu'l-ğayb*, 32 Cilt, 2. Baskı, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420/1999.
- Hatiboğlu, İbrahim, "Osmanlı Aydınlarınca Dozy'nin Tarih-i İslamiyyet'ine Yöneltilen Tenkitler", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 3 (1999): 197-213.
- Hayreddin, Nevşehirli, "Doktor Dozy'yi Red", *Beyanülhak Dergisi*, 7/170, (1328), 2992-2995.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sabîhi'l-Buhârî*, 13 Cilt, Beyrut: Dâru'l-Marife, 1379/1959.
- İbn İshâk, Muhammed b. İshâk b. Yesâr, *Sîretü İbn İshâk*, thk. Muhammed Hamidullah, 5 Cilt, Rabat: Ma'hedü'd-dirâsât, ts.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Muhammed Hüseyin, 9 Cilt, 1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Zeyd, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki, 2 Cilt, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Tâhâ, 8 Cilt, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990
- Kam, Ferid, "Ma'hüd Tarih-i İslâmiyyet'in En Mühim Noktası Hakkında Bir iki Söz", *Sırat-ı Müstakim Dergisi*, 3/78, (1328), 411-413.

Kam, Ferid, “Tarih-i İslâmiyyet'e Dair”, *Sırat-ı Müstakim Dergisi*, 3/75, (1328), 357-361.

Kırıcı, Abdülhamit, *Reinbart Dozy'nin Tarih-i İslamiyet Adlı Eserinde Hz. Peygamber Dönemi*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

M. Refik, Ödemişli, “Ma'hüd Tarih-i İslamiyyet'e Dair”, *Sırat-ı Müstakim Dergisi*, 3/73, (1325), 328.

Muhammed Abduh, “Mes'eletü'l-garânîk ve tefsîru'l-âyât”, *Mecelletü'l-menâr*, 1901/1318, IV/3, 81-99.

Mustafa Sabri Efendi, “Muhterem Beyânülhak Risâle-i Diniyyesine”, *Beyanülhak Dergisi*, 2/49, (1328), 104 7-1048.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *Sahîbu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki, 5 Cilt, Beyrut: Dâru İhyâ't-Türâsi'l-Arabî, ts.

Nazmi, “Ebü'z-Ziya Tevfik Efendi'ye”, *Sırat-ı Müstakim Dergisi*, 3/78, (1325), 410.

Özdemir, Mehmet, “Dozy”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1994, 9/515.

Sırat-ı Müstakim Dergisi, “Tarih-i İslamiyyet Eser-i Ma'hüduna Ebü'z-Ziya Tevfik Efendi'nin Yazdıkları Takriz Hakkında Tetkikat”, 4/79, (1326), 10-18.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir, *Târîhu'l-ümem ve'r-rusül ve'l-mülûk*, 5 Cilt, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1986, I/ 545.

Yavuz, Salih Sabri, “Manastırlı İsmail Hakkı”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 2003, 27/ 563-564.